Egyptys kamp om loven

Etter revolusjonen i 2011 har egyptiske militærdomstoler dømt flere sivile enn noen gang før. Mye tyder likevel på at tiden er omme for militærdomstoler som politisk redskap.

Av Joakim Parslow, doktorgradskandidat i midtøstenstudier ved University of Washington. Han har en cand. mag. i statsvitenskap og en master i tyrkisk fra Universitetet i Oslo.

SIDEN REVOLUSJONEN I Egypt i begynnelsen av 2011 har debatten om det egyptiske regimets forhold til loven blusset opp igjen etter flere års stillhet.¹ Den avgåtte presidenten Hosny Mubarak hadde, som Anwar al-Sadat og Gamal Abd al-Nasser før ham, liten tillit til det ordinære retts-systemet, og foretrakk derfor militærdomstoler og lignende «spesielle» domstoler for å håndtere politiske motstandere. Mubaraks bruk av militære domstoler var likevel relativt beskjeden i forhold til rettssakene som fulgte i kjølvannet av Mubaraks avgang. På hele 1990- og 2000-tallet, da Mubarak erklærte krig først mot militante islamister og deretter mot de mer moderate Muslimbrødrene, ble i overkant av tusen egyptere stilt for retten i militærdomstoler.² Til sammenligning ble anslagsvis 12000 sivile ekspedert i lukkede militære rettssaker i løpet av noen få måneder etter opprøret i 2011.³

Den dramatiske bølgen av militære rettssaker etter januar 2011 er blitt tolket som en indikasjon på det egyptiske militærrets mangel på respekt for rettssystemet. Sett i en større sammenheng må

man likevel spørre seg hvorfor militæret i det hele tatt brukte domstoler. Mubaraks relativt moderate bruk av militærdomstoler ble nemlig langt på vei oppveid av en tendens til å unngå enhver omgang med rettssystemet. Særlig når det gjaldt mistenkte medlemmer av den islamistiske opposisjonen gav Mubarak sine sikkerhetsstyrker frie hender til å ta i bruk «administrative» forvaringer som kunne vare i flere år uten det minste innsyn fra jurister. Det var derfor ingen selvfølge at militærdomstolene skulle bli et så sentralt maktredskap under opprøret i 2011.

I denne artikkelen skal jeg forsøke å vise hvorfor det likevel var nærliggende for militærledelsen å ty til militærdomstoler. Jeg skal også antyde hvorfor militærrets forsøk på å tilrane seg rettslig legitimitet ved hjelp av slike domstoler til syvende og sist var mislykket, og hva det kan bety for lovens fremtid i et postrevolusjonært Egypt.

Demonstranter på Tahrir-plassen i Kairo roper slagord mot militæret 20. april 2012.

Militærdomstoler er så visst mangelfulle fra et juridisk ståsted, men i forhold til tidligere regimer fremstår rettssakene etter 2011 simpelthen som et særlig dramatisk utslag av en dypereliggende motsetning i Egypts rettssystem. På den ene siden ser ikke bare militærdomstoler, men rettssystemet som sådan ut til å være viktigere enn noen gang. I perioden mellom februar 2011 og desember 2012, da Grunnloven av 1971 var suspendert og en midlertidig stedfortredergrunnlov gjaldt, tok de høyeste domstolene flere ganger på seg ansvaret for avgjørelser som under normale omstendigheter ville falt inn under parlamentets eller presidentens ansvarsområde. På den annen side kan de samme eksemplene tas til inntekt for at viktige politiske aktører etter revolusjonen egentlig ser loven som underordnet sine egne politiske formål – at vi ikke har å gjøre med det som på engelsk kalles «rule of law», men snarere «rule by law».

Statsvitere og jurister har for det meste sluttet seg til dette synet, og har sett militærdomstoler som en indikasjon på vilkårlighet i land hvor utøvende myndighet dominerer det politiske systemet. Andre har beskrevet dem som en rettslig manifestasjon av en «dualitet» med dype røtter i egyptisk kultur.⁴ I motsetning til slike tilnærminger vil jeg argumentere for at Egypts militærdomstoler er ganske regelbundne institusjoner med lange historiske røtter. Jeg støtter meg dermed til en liten, men voksende litteratur som betrakter domstoler i autoritære systemer som problematiske, men likefullt lovmessige og viktige institusjoner.⁵

At det egyptiske militæret tydde til sine egne domstoler skyldtes for det første at det fantes en lang tradisjon og en godt innarbeidet beredskap for slike rettssaker. Militæret kunne regne med rask saksbehandling, og kunne dessuten regne med at sivile dommere og advokater, som lenge har levd side om side med militærdomstoler, ikke

ville sette en stopper for dem. For det andre skyldtes det at militæret, som tidlig i februar 2011 hadde tvunget Mubarak til å gå av, ikke stolte på at hans vidtrekkende sivile sikkerhetsapparat ville ivareta orden etter at Mubarak og hans parti var presset ut. At militærrettsakene kollapset etter press fra aktivister kan imidlertid tyde på at tiden er omme for rettssystemets todeling.

Et splittet rettssystem

Den 23. desember 2012 ble Ahmed al-Zend, en prominent dommer og lederen for den egyptiske Dommerforeningen, overfalt av en gjeng demonstranter i det han forlot foreningens lokaler i Kairo. Al-Zend var blitt utnevnt som leder av Dommerforeningen av Hosny Mubarak selv i 2009, og var kjent som en lojal Mubarak-tilhenger. Tidligere samme dag som han ble angrepet hadde han stått i spissen for en demonstrasjon med rundt 3000 dommere og aktører for å presse Tala'at Ibrahim Abdallah, en statsadvokat utnevnt av den nyvalgte president Mohammed Morsy, til å gå av. Bakgrunnen var at Abdallah tidligere i desember hadde begynt å etterforske en rekke motstandere av Morsy, deriblant al-Zend, for å stå i ledtog med både sionister og etterlevninger av Mubaraks avgåtte regime.⁶

Det er spesielt ironisk at al-Zend ble angrepet fordi han representerte Mubarak-regimet. Forrige gang en dommer av al-Zends rang ble offer for fysisk angrep var nemlig i 1954, to år etter revolusjonen som brakte Gamal 'Abd al-Nasser, regimets første president, til makten. 'Abd al-Razzaq al-Sanhuri, Egypts fremste jurist og overhode i Den administrative høyesterett, eller «Statsrådet» (*Majlis al-dawla*), hadde inntil da opptrådd lojalt mot Nasser, men hadde så smått begynt å presse ham til å overlate styret av staten til sivile, da en gjeng demonstranter angrep ham i forgården til Statsrådet. Overfallet ble av de fleste sett på som

et forsøk fra Nassers side på å advare dommerstanden om å holde seg utenfor politikken. På samme måte var det mange som etter overfallet på al-Zend i 2012 pekte på kretsen rundt Mohammed Morsy, som altså var kommet til makten etter at Mubaraks regime var styrtet. Har da ingenting endret seg etter revolusjonen?

Egyptiske jurister har siden 1800-tallet vært blant landets mest fremtredende offentlige personer. Samtidig er forskere dypt uenige om akkurat hva dét innebærer. På den ene siden er de fleste enige om at rettssystemet har vært en «fanebærer» og Advokatforeningen en «bastion»

Egyptiske jurister har siden 1800-tallet vært blant landets mest fremtredende offentlige personer.

for landets rettsliberale tradisjon siden kolonitiden.⁷ På den annen side har både Dommerforeningen og Advokatforeningen til tider lignet mer på beleirede fort enn på profesjonelle organisasjoner, og juristers egentlige påvirkningskraft utenfor klubbhusenes murer er høyst usikker.

Mange av motsetningene i dagens egyptiske rettstradisjon kan føres tilbake omstendighetene rundt den egyptiske jusprofesjonens tilblivelse. Egyptiske juristers selvforståelse ble formet av rollen de spilte i kampen mot briteres okkupasjon fra 'Urabi-opprøret i 1882 til militærkuppet i 1952. Mange av de viktigste egyptiske nasjonalistene fra tidlig på 1900-tallet var advokater, og var som sådan involvert i to prosjekter på en gang: På den ene siden ville de «modernisere» det egyptiske rettssystemet med utgangspunkt i den franske rettstradisjonen, mens på den annen side ville de frigjøre domstolene fra europeiske stormakter og dermed sikre suverenitet over egyptisk lov.

Egypt fikk omsider suvereniteten sin, men det var etter en langvarig kamp som etterlot seg varige mén. Da egyptiske nasjonalister først begynte å kjempe for uavhengighet, var det på bakgrunn av et rettssystem som i teorien fremdeles tilhørte Det osmanske riket, men som i praksis dels var uavhengig av osmanerne, og dels underlagt europeiske stormakter gjennom osmanernes «kapitulasjoner». Ordningen ga europeerne «ekstraterritorialitet», altså retten til å bli dømt etter sitt eget lands lover i saker som angikk dem. Fra 1876 ble ekstraterritorialitet løst med multinasjonale «blandede» domstoler hvor fransk juss ble kombinert med britiske og islamske rettstradisjoner.⁸ De blandede domstolene ga egyptiske jurister muligheten til å jobbe ved siden av europeiske dommere og advokater, og fungerte dermed som en skole i europeisk rettspraksis. Samtidig innebar domstolene at lokale jurister egentlig hadde begrenset kontroll over sitt eget lands lover, og at selve profesjonen var avhengig av en fremmed stormakts vilje til å involvere egyptere i saker som angikk lokale interesser.

De britiske okkupantene forverret disse motsetningene. Som i resten av sitt verdensomspennende rike, insisterte britiske myndigheter i Egypt like mye på at de representerte en moderne rettstat som på sin egen rett til å operere utenfor rettslige grenser gjennom utstrakt bruk av unntakstilstand.⁹ I motsetning til lokale jurister kunne britene løse eventuelle konflikter mellom de to prinsippene med makt. Krigsretten og henrettelsen av fire egyptere i landsbyen Dinshaway i 1906 gav britisk justis et dårlig rykte blant egyptere,¹⁰ et rykte som ble ytterligere forverret av bruken av unntakstilstand og militærdomstoler under første og andre verdenskrig for å slå ned på politiske uroligheter.¹¹

For egyptiske jurister gjorde dette paradoksale forholdet at loven ble både et redskap og et hinder i kampen for uavhengighet. Fra 1912, da den

egyptiske Advokatforeningen ble grunnlagt, ble uavhengighetskampen en «sak» som måtte «forsvares» av lovkyndige på vegne av det egyptiske folket.¹² Samtidig forstod mange av de mest prominente nasjonalistene begrensningene i å kjempe en politisk kamp innenfor et rettssystem de ikke selv hadde skapt, mot en stormakt som kunne sette loven til side om det var nødvendig. Å være jurist og kjempe for nasjonal uavhengighet var derfor ikke ensbetydende med lovlige fremgangsmåter.¹³

Nasjonal uavhengighet og rettslig kontinuitet

Uavhengighet løste ikke disse motsetningene. Da «De frie offiserene» tok makten i et militærkupp i 1952, trådte jurister til å begynne med støttende opp under det nye regimet. Sanhuri hjalp sågar til med å rettferdiggjøre kuppet, først ved å utstede en «fatwa» som legitimerte militærregimet, og deretter ved å samtykke da Gamal 'Abd al-Nasser oppløste alle politiske partier i 1953.¹⁴ Nasser hadde lite tålmodighet med omstendelige juridiske fremgangsmåter, men han hadde likevel en forståelse for viktigheten av å opprettholde en viss

❧
*I valget til Advokatforeningens styre
 i 1992 fikk islamistene for første gang
 et flertall.*
 ❧

rettslig legitimitet. Juristenes samarbeidsvillighet ga ham muligheten til å forme sin autoritet som en forlengelse av deres kamp.

Nasser tok få skritt for å sikre seg mot motstand fra juristene. I mars 1954 sparket han alle medlemmer av Statsrådet som hadde holdt med et parti før revolusjonen, deriblant Sanhuri, og den samme måneden reagerte han på Advokatforeningens krav om sivilt styre med å forby for-

eningen å holde årsmøte i fire år.¹⁵ Men utover disse tiltakene lot Nasser rettssystemet være i fred. I stedet for å eliminere de førrevolusjonære lovene, lot han de fleste lovtekstene stå, men kombinerte dem med midlertidige dekreter og lover som gjerne hadde tilbakevirkende kraft. Han unnlot også å forme domstolene til politiske redskap, og foretrakk i stedet å bruke «spesielle» domstoler for håndtere motstandere. Nasser brukte til og med disse domstolene for å hankses med mange av de samme aktivistene som hadde vært utsatt for politiske rettssaker siden 1940-tallet, deriblant kommunister, til tross for at de hadde vært viktige støttespillere i kampen mot britene.¹⁶ Dermed kunne han hevde at han opererte innenfor etablerte egyptiske rettspraksiser.¹⁷

Den første av Nassers «spesielle» domstoler var «Forræderidomstolen» (*Mahkamat al-ghadr*) som ble brukt mot mistenkte motstandere av revolusjonen i 1952. Domstolen bestod utelukkende av offiserer fra militærjuntaen, og hadde derfor ingenting med det eksisterende rettssystemet å gjøre. Så snart Forræderidomstolen var ferdig ble en ny domstol opprettet med navnet «Folkedomstolen» (*Mahkamat al-sha'b*), denne gang for å dømme medlemmer av Muslimbrødrene som hadde forsøkt å drepe Nasser. Folkedomstolen var også kun bemannet av militæroffiserer, og den hoveddtaltalte, en tidligere høyesterettsdommer og leder for Muslimbrødrene ved navn Hasan al-Hudaybi, var uten forsvarsadvokat. Da Folkedomstolen ble stengt i 1955 ble de resterende sakene overført til militærdomstolene, som fremdeles var opptatte med rettsaker mot kommunister som var blitt arrestert før revolusjonen.¹⁸

Under Den kalde krigen gikk Egypt gjennom et ideologisk skifte som også speilet seg i Advokatforeningen. Mot slutten av 1950-tallet, da foreningen igjen fikk holde årsmøte, var den fremdeles dominert av liberale advokater. Men da Nassers regime valgte å nærme seg østblokk-

Tidligere president Gamal 'Abd al-Nasser foretrakk å bruke «spesielle» domstoler for å håndtere motstandere.

landene etter bruddet med Syria i 1961, fulgte Advokatforeningen etter.¹⁹ Heller ikke dommerne forble uforandret. Da Egypt tapte krigen mot Israel i 1967 ble Dommerforeningen, som mange andre liberale krefter i landet, med ett mer politisk involvert i kampen for et mer demokratisk regime. Situasjonen tilspisset seg da regimet foreslo at alle egyptiske jurister burde meldes inn i en sosialistisk forening for å sikre at de jobbet for et felles mål. Flertallet i Dommerforeningen gikk ut mot forslaget, med det resultat at Nasser i mars 1969 utstedte en rekke dekret-lover som omorganiserte dommeryrket og Dommerforeningen. I det som senere ble hetende «dommermassakren» mistet over 200 dommere jobben og Dommerforeningens styre ble oppløst og underlagt regimets kontroll.²⁰

Først etter at Anwar al-Sadat tok makten etter Nassers død i 1970, begynte regimet å oppfordre jurister til å ta en aktiv rolle i samfunnet. Snart

etter at han kom til makten satte Sadat i gang en rekke reformer for å stable Egypts økonomi på bena. En av de viktigste endringene var å gjøre statsapparatet mer gjennomsluktig. Grunnloven av 1971 opprettet en Grunnlovsdomstol og styrket de administrative domstolene. Begge bidro til å holde regimet i sjakk i årene som fulgte.²¹ Samtidig valgte Advokatforeningen en ny leder, Mustafa al-Baradei, som var kjent som en kritiker av regimet.

Sadats forsøk på å bringe jurister inn i varmen gjorde det imidlertid vanskelig å holde politisk opposisjon i sjakk like effektivt som Nasser kunne. To av Sadats reformer var særlig upopulære. Den første var økonomisk. I 1976 søkte Sadat om Egypts første IMF-lån og fikk som svar at regimet måtte kutte i prissubsidier på matvarer. Sadat gjorde så, med det resultat at det brøt ut voldssomme demonstrasjoner i januar 1977. Sadat ble overbevist om at han var utsatt for en kommunistisk konspirasjon, og reagerte med å erklære unn-

takstilstand og ta i bruk både militærdomstoler og statssikkerhetsdomstoler. Disse prosessene varte imidlertid i mange tilfeller i flere år, og endte med langt flere frifinnelser enn Sadat hadde ønsket.²²

Den andre endringen var oppmykningen i forholdet til USA og Israel. For den islamistisk orienterte opposisjonen tydet oppmykningen på at Sadat var en sionistisk forræder, mens for venstresiden og Nasseristene var den ensbetydende med knefall for kapitalistisk imperialism. Etter kommunistene var det derfor islamistene som fikk gjennomgå. Samtidig utstedte Sadat en «Lov om beskyttelsen av verdier mot umoral» og etablerte en tilsvarende «Verdidomstol.»²³ Loven var

❧
*Sadat utstedte en «Lov om beskyttelsen
 av verdier mot umoral» og etablerte en
 tilsvarende «Verdidomstol.»*
 ❧

sannsynligvis et forsøk på å komme Muslimbrødrene i møte, men ble kritisert av jurister som en forlengelse av tidligere «eksepsjonelle» lover og domstoler.²⁴ Sadat fikk også paragraf 2 av Grunnloven endret i 1980, slik at den ikke lenger kalte «islamisk shari'a» en av lovens kilder, men lovens hovedkilde.²⁵

Sadats forsøk på å komme Muslimbrødrene i møte forhindret ikke at militante islamister tilknyttet organisasjonen «Egyptisk islamsk jihad» tok livet av ham i oktober 1981. At de fleste av de mistenkte fikk overraskende milde dommer bidro muligens til at Hosny Mubarak, som overtok presidentstolen etter Sadat, i større grad valgte å omgå hele rettssystemet. I tillegg til de militære og halvmilitære domstolene, tillot han en ukontrollert vekst i sikkerhetsorganisasjoner med til dels uklart forhold til staten. Da Mubarak gjenopptok kampen mot islamistene på 90-tallet økte forvaringer uten rettskraftig dom fra rundt 5000 i

1990 til rundt 16000 i 1996, og «forsvinninger» ble et vanlig fenomen.²⁶

Islamistenes innflytelse økte likevel. I valget til Advokatforeningens styre i 1992 fikk islamistene for første gang et flertall,²⁷ og innledet dermed en ny fase i forholdet mellom advokatene og regimet. Også dommeres forhold til regimet har endret seg. På den ene siden har Muslimbrødrene lenge hatt gehør blant dommere, til dels fordi flere av deres egne ledere har vært dommere. På den annen side har Mubarak i løpet av sine 30 år ved makten klart å plassere støttespillere gjennom hele rettssystemet. Fire år etter parlamentsvalget i 2005, da Dommerforeningen hadde truet med å boikotte jobben med å overvåke valgurnene, svarte Mubarak med å presse ut foreningens styre. Han foretok så to særlig kontroversielle utnevnelser. Den ene var utnevnelsen av den Mubarak-lojale Ahmad al-Zend som Dommerforeningens overhode. Den andre var Faruq Sultan, en tidligere dommer i statssikkerhetsdomstolene og militærdomstolene, som nå ble utnevnt til overhode for Grunnlovsdomstolen.

I tillegg til den institusjonelle splittelsen mellom det «vanlige» og det «spesielle» rettssystemet har dermed også det «vanlige» rettssystemet nå blitt delt mellom sympatisører for ulike politiske retninger. Konflikten mellom de to gardene er blitt særlig tydelig etter revolusjonen i 2011, noe kampen mellom Mubaraks «etterlevninger» som al-Zend og Faruq Sultan og «islamister» som Tal'at Ibrahim viser.

En annen årsak til at dommere har et splittet forhold til regimet er juridiske doktriner. På det personlige plan er det mye som tyder på at mange egyptiske dommere betrakter rettsstatsprinsipper som uforenlige med bruken av unntakstilstand og militærdomstoler.²⁸ I praksis er de imidlertid tvunget å fire på disse prinsippene. Selv den mest prinsippfaste dommer under Mubaraks styre visste at om han løslot en politisk fange, kunne

fangen «forsvinne» så snart han forlot rettslokalet. For å hanskes med disse motstridende kravene har egyptisk juss etter hvert utviklet en merkelig kombinasjon av standhaftighet og ettergivenhet. Når det gjelder eiendomsrett insisterer Grunnlovsdomstolen og Statsrådet på rettsstatlige prinsipper.²⁹ Men når det gjelder mekanismene som tillater regimet å sette til side disse prinsippene har Grunnlovsdomstolen utviklet en doktrine om såkalte «suverene handlinger» som er unntatt rettslig tilsyn. Blant disse «suverene handlingene» er nettopp unntakstilstanden som i mange år har tillatt presidenten å overføre fanger til militærdomstoler.³⁰

Militærdomstolenes selvmål

Da opprøret i Kairo endelig tvang Mubarak til å gå av den 11. februar 2011, var det militæret som trådte til for å holde orden. Det skjedde på et tidspunkt da det ikke ennå var klart om det fantes et levedyktig politisk alternativ til Mubarak og hans parti. Politiet hadde trukket seg tilbake fra gatene den 28. januar. Aktivistene som hadde tatt initiativet til demonstrasjonene utgjorde en ukjent og heterogen størrelse, og det var fortsatt uklart i hvilken grad Muslimbrødrene ville involvere seg. At Militærrådet valgte å ty til sine egne domstoler for å stanse demonstrasjonene på Tahrir-plassen, kan derfor forklares som et resultat av at det ikke fantes noen alternativ institusjon som på samme måte kombinerte nærhet til militærledelsen med et skinn av rettslig legitimitet. I et ytterligere forsøk på å rettferdiggjøre rettssakene endret Militærrådet den 1. mars 2011 en av paragrafene i Straffeloven slik at «bølling» (*baltaga*) kom inn under militærdomstolenes kompetanseområde. Endringen var et åpenbart forsøk på å få en slutt på urolighetene ved å plassere aktivistene i samme juridiske kategori som Mubarak-regimets håndlangere, eller «bøller», som hadde angrepet Tahrir-plassen og drept flere demonstranter.³¹ Fra mars

og utover ble pågrepne demonstranter rutinemessig sent til det militære aktoratet og stilt for militære domstoler som gjerne dømte flere titalls anklagede på en gang.³²

Det er imidlertid mye som tyder på at revolusjonen har forandret vilkårene for slike domstoler. Etter at militærpolitiet angrep Tahrir-plassen den 9. mars og arresterte 120 aktivister, opprettet en gruppe uavhengige menneskerettighetsaktivister kampanjen «Nei til militære rettssaker for sivile» (*La lil-muhakamat al-'askariyya lil-madaniyiin*).³³ Som forventet hadde verken Advokatforeningen eller Dommerforeningen inntil da gjennomført noen organisert aksjon for å stoppe militærdomstolene, som allerede hadde fengslet rundt 5000 demonstranter.³⁴

Det var tydelig at aktivistene traff et svakt punkt i militærets rustning. Under et av kampanjens første møter i april 2011 stormet en oberstløytnant inn og anklaget dem for å være utenlandske spioner.³⁵ Da hendelsen ble omtalt i avisene måtte Militærrådet legge seg flatt. Mot slutten av 2011 begynte kampanjen for alvor å legge press på Militærrådet gjennom sosiale medier. I november 2011 ga generalene etter og kunngjorde at de ville løslate 334 fanger, og i januar 2012 løslot de ytterligere 1959. Til slutt, etter at Muhammad Morsy ble valgt til president i juli 2012, kunngjorde han at alle som var blitt fengslet av militærdomstoler siden revolusjonen skulle løslates.

Hvordan var dette mulig? Jeg har i denne artikkelen vist hvordan egyptiske ledere siden kolonitiden har opprettholdt to separate juridiske ordener, et «ordinært» system hvor jurister har kunnet jobbe relativt uavhengig fra politisk innblanding, og et «spesielt» system som statsledere har brukt for å slå ned på politisk motstand uten å gi helt avkall på den legitimiteten som loven gir. Denne ordningen har gitt dommere og advokater en viss uavhengighet, men uavhengigheten har samtidig fordret at de utøver selvsensur når det

kommer til saker av stor politisk betydning. Den organiserte advokat- og dommerstandens stilltende aksept av militærdomstolene i 2011 kan slik betraktes som en forlengelse av en gjensidig toleranse som har vart i flere tiår.

Opprøret i 2011 endret betingelsene for denne ordningen. De revolusjonære har fra begynnelsen av insistert på at revolusjonen ikke bare var ment for å bytte ut en elite med en annen, men også for å oppnå rettferdighet. Da kampene på Tahrir-plassen stod på som verst den 2. februar 2011, begynte demonstrantene å kreve at Mubarak ikke bare måtte gå av, men også stilles for retten.³⁶ Den påfølgende «Nei til militære rettssaker for sivile»-kampanjens suksess viser hvor sårbare militærdomstoler kan være når det sivile samfunn først tar til motmæle.

Militærdomstolenes fremtid i Egypt avhenger av flere faktorer. Artikkel 198 av den nye Grunnloven som ble utstedt i desember 2012 tillater fremdeles militærrettsaker av sivile når det gjelder forbrytelser som «skader militæret». Ettersom Grunnloven også bevarer mye av militærets autonomi, vil mye komme an på i hvilken grad militæret anser politisk aktivisme som «skadelig» i tiden fremover. Inntil videre er det eneste som kan sies sikkert at revolusjonen ser ut til å ha endret det sivile samfunns villighet til å leve i en stat hvor justis betyr to helt forskjellige ting avhengig av hvilken del av rettssystemet man finner seg i.

• f •

1 Jeg vil rette en stor takk til to anonyme fagfeller som ga nyttige presiseringer og råd om denne artikkelen.

2 For perioden 1992-2002, se Bernard-Maugiron, Nathalie: "Les tribunaux militaires et juridictions d'exception en Égypte" i Elisabeth Lambert-Abdelgawad (red.): *Juridictions militaires et tribunaux d'exception en mutation: Perspectives comparées et internationales*, 191-231. Paris: Éd. des Archives Contemporaines, 2007, s. 211-213. For perioden 2002-2009, se Egypt: "Shouting Slogans into the Wind": Human Rights Concerns Ahead of the Parliamentary

Elections. Amnesty International, november 2010. (<http://www.amnesty.org/en/library/info/MDE12/032/2010/en>.)

- 3 "Egypt: Retry or Free 12,000 After Unfair Military Trials." Human Rights Watch, 11.09.2011. (<http://www.hrw.org/news/2011/09/10/egypt-retry-or-free-12000-after-unfair-military-trials>.)
- 4 Abdel Fattah, Nabil: "The Anarchy of Egyptian Legal System: Wearing Away the Legal and Political Modernity" i Baudouin Dupret, Maurits Berger, og Laila a-Zwaini (red.): *Legal Pluralism in the Arab World*. Haag: Kluwer Law International, 1999, s. 160.
- 5 Et representativt utvalg finnes i Moustafa, Tamir og Tom Ginsburg (red.): *Rule by Law: The Politics of Courts in Authoritarian Regimes*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- 6 Al-Shuruq (dagsavis), 24. desember 2012.
- 7 Rutherford, Bruce K.: *Egypt After Mubarak: Liberalism, Islam, and Democracy in the Arab World*. Princeton: Princeton University Press, 2010, s. 32.
- 8 Khanki, Aziz: *Al-Mahakim al-Mukhtalita Wa al-Mahakim al-Ahliyya*. Cairo, 1939; Brinton, J.Y. *The Mixed Courts of Egypt*. New Haven: Yale University Press, 1968; Hoyle, Mark: *Mixed Courts of Egypt*. London: Graham & Trotman, 1991.
- 9 Brown, Nathan J.: "Law and Imperialism: Egypt in Comparative Perspective", i *Law and Society Review* 29, nr. 1, 1995, s. 103-126, og Hussain, Nasser: *The Jurisprudence of Emergency: Colonialism and the Rule of Law*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2003.
- 10 Masaddi, Muhammad Jamal al-Din 'Ali: *Dinshaway*. Kairo: al-Hay'ah al-Misriyah al-'Ammah lil-Kitab, 1974, og Nasr, Muhammad: *Dinshaway wa-al-sahafah*. Kairo: Maktabat Nahdat Misr, 1958.
- 11 Salim, Latifah Muhammad: *al-Nizam al-Qada'i al-Misri al-Hadith*, vol. 2, s. 384-400. Kairo: Dar al-Shuruq, 2010.
- 12 Baker, Raymond: *Sadat and After: Struggles for Egypt's Political Soul*. Cambridge MA.: Harvard University Press, 1990, s. 54.
- 13 Reid, Donald M.: *Lawyers and Politicians in the Arab World, 1880-1960*. Minneapolis og Chicago: Bibliotheca, 1981, s. 96-97.
- 14 Hill, Enid: *Al-Sanhuri and Islamic Law*. Cairo Papers in Social Science, vol. 10, monograf 1, våren 1987. Kairo: The American University in Cairo Press, s. 102-104.
- 15 Fahmy, Ninette S.: *The Politics of Egypt: State-society Relationship*. London og New York: Routledge, 2002, s. 113.
- 16 Botman, Selma: *The Rise of Egyptian Communism, 1939-1970*. Syracuse, NY: Syracuse University Press, 1988, 122.
- 17 Brown, Nathan J.: "Nasserism's Legal Legacy: Accessibility,

- Accountability, and Authoritarianism», i Elie Podeh og Onn Winkler (red.), *Rethinking Nasserism: Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*, Gainesville: University Press of Florida, 2004, s. 127–143.
- 18 Se f. eks. sak nr. 252, al-Mahkama al-'Askariya al-'Ulya, Misr al-Qadima, mot Muhammad Farid Sidahmed og Abd al-Latif Muhammad Farag, 11. juli 1952. International Instituut voor Sociale Geschiedenis (heretter IISG), Amsterdam, Nederland, *Trials of Egyptian Communists Collection* no. 5; og sak nr. 952, al-Mahkama al-'Askariya al-'Ulya, al-Sayyida, mot kommunistorganisasjonen al-Raya, 25. september 1952, (IISG, *Trials of Egyptian Communists Collection*, 6-20). Den første av disse to rettsakene begynte kort tid før kuppet den 23. juli 1952; den andre begynte kort tid etter kuppet, men omfattet flere tiltalte som var blitt arrestert under det forutgående regimet.
 - 19 Advokatforeningens tidsskrift al-Muhama la til og med ordet «sosialisme» til tittelen etter 1966.
 - 20 Nassar, Mumtaz, *Ma'rakat al-'adalah fi Misr*. Kairo: Dar al-Shuruk, 1974; 'Abd Imam, *Madhbahat Al-qada'*. Kairo: Maktabat Madbuli, 1976; Botiveau, Bernard: 'Nasser et les magistrats égyptiens: L'affrontement de 1969 et le débat sur la souveraineté de la loi', i Ahmed Mahiou (red.): *L'état de droit dans le monde arabe*, Paris: CNRS-Éditions, 1997, s. 395–402.
 - 21 Grunnlovsdomstolen ble ikke etablert før 1979, men fungerte deretter som en reell motvekt til presidentens makt. Se Rosberg, James H.: *Roads to the Rule of Law: The Emergence of an Independent Judiciary in Contemporary Egypt*. Doktorgradsavhandling, MIT, 1995, og Moustafa, Tamir: *The Struggle for Constitutional Power: Law, Politics, and Economic Development in Egypt*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
 - 22 Baker, Raymond: *Sadat and after: Struggles for Egypt's political soul*. Cambridge: Harvard University Press, 1990, s. 63. Flere av dokumentene fra rettsakene etter opprøret i 1977 finnes i Amin, 'Adil: *Muhakamat al-Shuyu'iyin al-Misriyin*. Kairo: 1996, vol. 12.
 - 23 *Qanun himayat al-qiyam min al-'ayb*, lov nr. 95/1980.
 - 24 *Non a la loi de la honté*. Paris: Centre d'études sur les droits de l'homme en Egypte, 1980 (IISG, Hizb al-Tagammu' Collection/ Bertus Hendriks Papers, 193); og al-Maghreb, 'Abd al-'Azim, 'Abd al-'Aziz Biyumi, og Nabil al-Hilali: *Al-Hurriyat al-Dimuqratiyya wa al-Qawanin al-Tawari'*. Kairo: Matbu'at al-Taqqaddum, 1981.
 - 25 Lombardi, Clark: *State Law as Islamic Law in Modern Egypt: The Incorporation of the Shari'a into Egyptian Constitutional Law*. Leiden: Brill, 2006, s. 123–140.
 - 26 Kienle, Eberhard: *A Grand Delusion: Democracy and Economic Reform in Egypt*. London: I. B. Tauris, 2001, s. 92–93; *Hostage-Taking and Intimidation by Security Forces*. Human Rights Watch, 1995; *Sujana' bi-la Muhakama wa-'Uqubat bi-la Qanun*. Kairo: Munazzamah al-misriyah li-huquq al-insan, 1996; Muhammad Zari' og Samer 'Abdel Salam, *Zahirat al-ikhtifa' al-qasri fi-Misr*. Kairo: Jami'at huquq al-Insan li-musa'adat al-sujana', 2009.
 - 27 Fahmy, Ninette S: "The Performance of the Muslim Brotherhood in the Egyptian Syndicates: An Alternative Formula for Reform?", i *Middle East Journal* 52, nr. 4, 1998, s. 551–562.
 - 28 Nour Chetata, Muhammad: "Le premier congrès de la justice en Egypte," i *Bulletin Du CEDEJ*, nr. 20, 1986, s. 137–146.
 - 29 Hill, Enid: "The Supreme Constitutional Court of Egypt on Property", i Nathalie Bernard-Maugiron og Baudouin Dupret (red.): *Le Prince et son juge*, s. 55–92. Kairo: CEDEJ, 1999.
 - 30 Abdouelen, Mohamed Maher: "Judges and Acts of Sovereignty", i Nathalie Bernard-Maugiron (red.): *Judges and Political Reform in Egypt*, s. 181–198. Kairo og New York: The American University in Cairo Press, 2009; og Rutherford, Bruce K: *Egypt After Mubarak: Liberalism, Islam, and Democracy in the Arab World*. Princeton: Princeton University Press, 2008, s. 51–60.
 - 31 For andre eksempler på slik juridisk omdefinering, se Jamieson, Ruth, og Kieran McEvoy: "State Crime by Proxy and Juridical Othering", i *British Journal of Criminology* 45, nr. 4, 2005, s. 504–527.
 - 32 *Youmiat tahta hukm al-askari*, Kairo: Markaz Hisham Mubarak lil-Qanun, august 2011.
 - 33 <http://www.nomiltrials.com/>
 - 34 Jeg har denne informasjonen fra samtaler med en av kampanjens aktivister i Kairo, 9.7.2012.
 - 35 Amru Izzat, "Dhabit jaysh yafsud mu'tamar 'al-Muhakamat al-'Askariyya' bi-l-imbaba ... wa-al-nushata' yatasalahun ma'a al-ahali fi-l-qism", i Al-Masry Al-Youm (dagsavis), 15.4.2011. (<http://www.almasryalyoum.com/node/401660>).
 - 36 "Al-matlab al-sha'bi alan muhakamat al-ra'is wa laysa faqat mughadiratuhu", i al-Shuruq, 2.2.2011.